

БОЧАРОВА Н. В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 342.41:341.171(4)

РОЛЬ СУДУ ЄС У КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена висвітленню ролі Суду ЄС у конституціоналізації правової системи Європейського Союзу. Підкреслюється значення прецедентних рішень Суду щодо верховенства права ЄС, формування нового особливого правопорядку ЄС, існуючого поряд із національними правопорядками, використання принципу телеологічного тлумачення договорів первинного права ЄС.

Ключові слова: Суд ЄС, конституціоналізація, конституціоналізм, європейська інтеграція, правова система ЄС, наднаціональне право.

Стаття посвящена освещению роли Суда ЕС в конституционализации правовой системы Европейского Союза. Подчеркивается значение прецедентных решений Суда относительно верховенства права ЕС, формирования нового особого правопорядка ЕС, существующего наряду с национальными правопорядками, использования принципа телеологического толкования договоров первичного права ЕС.

Ключевые слова: Суд ЕС, конституционализация, конституционализм, европейская интеграция, правовая система ЕС, наднациональное право.

The article is devoted to highlighting the role of the EU Court in the constitutionalization of the legal system of the European Union. The importance of the Court's case-law decisions on the rule of law of the EU, the formation of a new special legal order of the EU existing along with national legal orders, the use of the principle of teleological interpretation of EU primary law treaties is underlined.

Key words: EU Court, constitutionalisation, constitutionalism, European integration, EU legal system, supranational law.

Вступ. У сучасному конституційному праві категорія «конституціоналізація» є інноваційною і становить своєрідний тренд конституційно-правових досліджень. В останнє десятиліття вона все частіше застосовується для вивчення специфіки розвитку права Європейського Союзу і особливостей сформованого в ЄС наднаціонального правового регулювання. Доктринальне опрацювання та осмислення процесів конституціоналізації в Євросоюзі важливі для України, яка обрала євроінтеграційний вектор розвитку. У силу цього конституційно-правовий розвиток України не може здійснюватися виключно в національному контексті, без урахування наднаціонального регулювання в Європейському Союзі та конституційної практики його держав-учасників.

Процес конституціоналізації правопорядку Європейського Союзу розглядався як у загальних працях із права Євросоюзу, так і в спеціальних роботах щодо аналізу європейського конституціоналізму, конституційного права ЄС та саме конституціоналізації правової

системи цього інтеграційного об'єднання європейських держав. Серед зарубіжних дослідників відмітимо А. фон Богданді, Дж. Де Бурку, Р. Веселліо Сегате, Л. Ентіна, А. Ісполінова, Т. Крістіансена, П. Крейга, В. Лукашевича, І. Перніс, А. Петерс, Є. Танчева, Ф. Хоффмейстера, Т. Хартлі, Р. Шнютце. У вітчизняній юриспруденції тема досліджувалась у працях Ю. Волошина, Т. Комарової, О. Стрельцової, А. Фастовець та інших. Тим не менш, повного і ґрунтовного дослідження всього спектру проблем, пов'язаних із участю Суду ЄС у конституціоналізації правового порядку ЄС, немає.

Постановка завдання. У даній статті аналізується участь Суду ЄС у процесі конституціоналізації правової системи ЄС із початку заснування інтеграційного об'єднання європейських держав до набуття чинності Лісабонського договору про реформування Європейського Союзу. Аналіз базується на основі вивчення прецедентних рішень Суду та практики його взаємодії із судами країн-членів ЄС.

Результати дослідження. В юридичній літературі в найзагальнішому вигляді конституціоналізацію визначають як тривалий процес освоєння конституційних цінностей і норм у праві ЄС. Його результатом стала поява феномену Євроконституції і формування конституційного права як особливої галузі права в наднаціональній правовій системі цього інтеграційного об'єднання [1].

Конституційний розвиток ЄС був зумовлений у перших Установчих договорах європейських інтеграційних об'єднань: Паризькому договорі 1951 р. (*Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)*) і двох Римських договорах 1957 р. (*Договір про заснування Європейської економічної спільноти (ЄЕС)* і *Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії (Євроатом)*). Підписані як типові міжнародні угоди, засновані на узгодженні волі сторін, вони передбачали створення інституційної структури кожної зі спільнот, яка нагадувала конституційний устрій системи державного управління, побудованої на принципі поділу влади. Під час підписання Римських договорів була прийнята додаткова Конвенція щодо деяких спільних інститутів трьох співтовариств. Ними стали представницька Асамблея (предтеча сучасного Європарламенту) та спільний Суд справедливості. На підставі Брюссельського договору 1965 року (т. зв. «Договір про злиття», набув чинності 1 липня 1967 р.) інші інститути трьох європейських спільнот (Комісії та Ради) були об'єднані в єдину систему управління інтеграційних об'єднань. Суд справедливості отримав назву Суду Європейських співтовариств, які діяли кожне в межах власної компетенції, але під керівництвом єдиних органів.

На думку сучасних дослідників, вже із самого початку існування європейської інтеграції вона спиралася на національний конституційний досвід держав-учасників [2]. У цьому плані можна говорити про наявність формального і неформального конституційного будівництва з перших днів європейської інтеграції [3]. Розширення і конкретизація конституційних принципів в організації і практичній діяльності керівних органів інтеграції, а також включення їх в унікальну систему права ЄС склали явище, яке отримало назву «конституціоналізація ЄС». Таким чином, можна констатувати, що процес конституціоналізації правової системи ЄС має тривалі тимчасові рамки (timeframe) і охоплює період від підписання перших засновницьких договорів до укладання і набуття чинності Лісабонської угоди про реформування ЄС [4].

Уперше процес конституціоналізації ЄС був відмічений американськими юристами в кінці 70-х років минулого століття і позначений у вигляді самого терміну «конституціоналізація» і концепту «конституціоналізація Римського договору» [5]. При цьому зміст і спрямованість конституціоналізації в той період зв'язувалися з діяльністю Суду ЄС¹, який виступив на початкових етапах справжнім двигуном європейської інтеграції в умовах пасивності тодішнього європейського законодавця.

До компетенції Суду, передбаченої, зокрема, в Договорі про ЄОВС, входив не тільки розгляд спорів, що виникають на основі договорів, але і тлумачення самих договорів, а та-

---

¹У статті під Судом ЄС розуміється один із трьох елементів сучасної судової системи Євросоюзу – European Court of Justice, або Люксембурзький суд.

кож право аналізувати акти органів Співтовариств на предмет їх відповідності договорами. У цьому проглядалися функції квазиконституційного суду, але без відповідного формального закріплення [6].

В умовах реалій інтеграційного процесу кінця 50-х – 70-т років ХХ ст. Суд мав не тільки тлумачити і застосовувати право інтеграційних об'єднань, але і розвивати його шляхом реалізації невластивої його природі нормотворчої функції. Рішення Суду, що формально не мали статусу повноправного джерела права, в ході історичного розвитку набули властивості обов'язкового судового прецеденту.

Першими кроками Суду ЄС у напрямку конституціоналізації стали рішеннях, в яких закріплювалися принципи прямої дії законодавства ЄС і його верховенства над національними законами, в тому числі конституційними, держав-членів. До найбільш важливих прецедентних рішень Суду в цьому напрямку відносять: Judgment № 6/60 Humblet v. Belgian State [1960] ECR 559; Judgment № 6/64 Flaminio Costa v. ENEL [1964] ECR 585; Judgment № 2/74 Reyners v. Belgium [1974] ECR 631; Judgment № 106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA [1978] ECR 629; Judgment № 149/77 Defrenne v. Sabena [1978] ECR 1365 [7].

Сформульована Судом доктрина верховенства права ЄС базувалася на положенні про добровільне обмеження державами свого суверенітету і передачі частини компетенції інститутам ЄС. У силу цього держави не можуть змінювати зміст норм права ЄС під час імплементації їх у національні правопорядки.

Іншим важливим кроком Суду було вироблення принципу «телеологічного тлумачення» договорів ЄС, згідно з яким тлумачення проводилося на основі врахування цілей і завдань Союзу. Зазначений принцип є одним з основоположних у практиці національних конституційних судів. Це дозволяло заповнити прогалини в установчих договорах, доповнюючи їх тексти відповідними прецедентними рішеннями, багато з яких носили конституційний характер [8]. Наприклад, рішення в справі № 6 / 90 Francovich вводило принцип державної відповідальності за виконання законодавства ЄС [9].

Особливе значення для конституціоналізації ЄС мало рішення Суду від 13 листопада 1964 р. по об'єднаній справі Commission of the European Economic Community v. Grand Duchy of Luxembourg and Kingdom of Belgium, в якому було сформульовано положення про формування нового особливого правопорядку ЄС, існуючого поряд із національними правопорядками [10].

Існування ЄС супроводжувалося процесом інституційних перетворень, складовою частиною яких була еволюція статусу судової системи. Так, на підставі Єдиного Європейського Акту від 17 лютого 1986 р. (набув чинності 1 липня 1987 р.) було створено Суд першої інстанції (розпочав роботу у 1989 р.) із метою зменшення навантаження на Суд Європейських Співтовариств. Рішенням Ради ЄС від 2 листопада 2004 р. передбачалося створення Європейського Трибуналу як спеціальної палати Суду ЄС для вирішення суперечок між органами Союзу та його службовцями. Заснування Трибуналу відбулось 2 грудня 2005 р.

Найбільш помітних змін судова система ЄС зазнала в результаті Лісабонського договору 2007 р. (набув чинності з 1 грудня 2009 р.), який був покликаний замінити Договір про введення Конституції для Європи 2004 р., відхилений на референдумах у Франції та Нідерландах. За умовами цього договору судова система ЄС включила три ланки: Суд ЄС, Загальний Суд та спеціалізовані суди. На думку фахівців, суттєвих змін судова система ЄС не зазнала, «оскільки після змін назв кожна судова ланка виконує ті ж самі функції, що і раніше» [11]. Реформа сприяла оптимізації юрисдикції, а також підтвердила центральну роль Суду ЄС у судовій системі.

Невизначеність правового статусу Євросоюзу (федерація, конфедерація, міжнародна організація) зумовлює на сучасному етапі так званий «плюралізм» судової влади та судової системи ЄС [12]. Це позначається на юрисдикції Суду ЄС, який виступає в залежності від обставин у самих різних іпостасях: 1) у ролі міжнародного суду; 2) конституційного суду; 3) адміністративного суду; 4) суду, який володіє певною кримінально-правовою та цивільно-правовою юрисдикцією; 5) частково арбітражного суду.

Функція конституційного суду залишається провідною в діяльності Суду ЄС. Вона реалізується, перш за все, шляхом тлумачення актів первинного права, зокрема засновницьких

договорів, які вважаються конституційними документами в праві ЄС², а також винесення постанов у рамках преюдиціальної процедури. В умовах відсутності єдиної писаної конституції особливе значення має перевірка Судом відповідності актів вторинного законодавства ЄС (регламентів, директив, рекомендацій та висновків, а також рішень, які видаються органами Союзу) засновницьким договорам ЄС.

Преюдиціальні запити становлять майже половину всіх справ, що розглядаються Судом ЄС, причому їх кількість має тенденцію зростати [13]. Вони подаються, коли під час розгляду справ у національних судах виявляється можливе протиріччя між правовим регулюванням на внутрішньодержавному рівні і на рівні ЄС. Якщо національний суд констатує таку невідповідність, він зобов'язаний керуватися джерелами і нормами останнього (відповідно до принципу верховенства права Європейського Союзу). Якщо ж він відчуває сумніви, то може призупинити справу і звернутися із запитом до Суду ЄС.

Широке використання спеціальної преюдиціальної процедури дозволило вибудувати відносини між європейськими та національними судовими органами на підставі взаємовигідного співробітництва, зв'язати логіку європейського права і національних правових систем. Згода національних судів із правовою логікою і правовою позицією Суду в поєднанні з існуванням спеціальних механізмів захисту європейського права забезпечили обов'язковість рішень Суду ЄС як джерела права ЄС [14].

Як позначено в документах ЄС, взаємовідносини Суду ЄС і національних конституційних судів будуються на принципах поваги та захисту національних конституцій (respecting and safeguarding national constitutions) [15]. Це відповідає закріпленому в Лісабонському договорі (ст. 4(2)) принципу конституційної ідентичності держав-членів, який слугує рівновагою принципу абсолютного верховенства права ЄС. Але дослідники відмічають «наявність загального процесу спротиву конституційних судів Європи натиску з боку Суду ЄС», який приймає форму латентної конкуренції Суду ЄС та конституційних судів держав-членів Європейського Союзу [16]. Класичним прикладом такого опору є рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 14 жовтня 2004 у справі «Гергюлю (Görgülü) проти Німеччини» (2 BvR 1481/04 (BVerfGE 111, 307)). У ньому зазначено: «Основний закон має на меті інтеграцію Німеччини в правове співтовариство мирних вільних держав, але він не передбачає відмови від суверенітету, закріпленого, перш за все, в німецькій Конституції. Отже, це не протирічить меті прихильності міжнародному праву, якщо законодавець, як виняток, не дотримується права міжнародних договорів за умови, що це є єдиним можливим способом уникнути порушення основоположних конституційних принципів» [17].

Висновки. Рішення Суду ЄС зіграли ключову роль у розвитку європейського конституціоналізму та формуванні конституційного права Європейського Союзу. Саме в них сформульована значна частина правових принципів, норм і інститутів, які на цей момент складають основи конституційного ладу ЄС. Рішення Суду ЄС стали джерелом принципів прямої дії і верховенства права ЄС, принципу існування автономного правового порядку ЄС, побудованого на основі установчих договорів конституційної властивості; забезпечено їх єдине тлумачення та застосування. Конституційний характер мають викладені в рішеннях Суду ЄС параметри розмежування повноважень між інститутами ЄС та між інститутами та національними органами публічної влади держав-членів. Потребують подальшого дослідження питання встановлення Судом гарантій захисту прав людини в ЄС, має бути ретельно проаналізована дискусійна проблема щодо «надмірного» судового активізму і перевищення їм своїх повноважень на різних етапах європейської інтеграції. Ще досі немає чіткого визначення ролі Суду як своєрідного органу конституційного контролю в умовах конституційного плюралізму, або так званого багаторівневого конституціоналізму ЄС. Залучення до дослідження цих проблем

---

²Після реформи за умовами Лісабонського договору діючими установчими договорами ЄС є Договір про Європейський Союз (раніше – Договір про утворення Європейського Союзу, або Маастрихтський договір), Договір про функціонування Європейського Союзу (раніше – Римський договір про заснування Європейської економічної спільноти), Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії. Конституційний характер має також Хартія основних прав Європейського Союзу, за якою Лісабонський договір визнав таку ж юридичну силу, як і в установчих договорах.

українських правознавців дозволить більш кваліфіковано і ефективно вирішувати проблеми правотворчості та правозастосування в умовах європейської інтеграції України.

Список використаних джерел:

1. Найбільш ґрунтовна характеристика конституційного права ЄС дана в роботі: Principles of European Constitutional Law / Ed. by A.von Bogdandy and J.Bast. 2-nd rev. ed. Oxford-Munchen: Hart Publishing; Verlag CH Beck, 2009. 809 p.
2. Vecellio Segate, Riccardo, The Effect of the Constitutionalisation of the EU's Legal Framework on European Integration (February 16, 2017). URL: <https://ssrn.com/abstract=2976338>.
3. Christiansen, T. and Reh, C. Constitutionalizing the European Union. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. P. 6.
4. Schutze R. European Constitutional Law. New York: Cambridge University Press, 2012. P. 9–48.
5. Peters A. The Constitutionalisation of the European Union – Without the Constitutional Treaty // The Making of a European Constitution. Dynamics and Limits of the Convention Experience / Ed. by Sonja Puntscher Riekmann, Wolfgang Wessels. – GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. P. 35–67.
6. Hartley T.C. Federalism, Courts and Legal Systems: The Emerging Constitution of the European Community // The American Journal of Comparative Law. 1986. Vol. 34, № 2. P. 229–247. Пізніше це положення було більш докладно обґрунтоване у фундаментальній праці Т. Хартлі: Hartley T.C. The Foundations of European Union Law. An Introduction to the Constitutional and Administrative Law of the European Union. 8-th edition. Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 49–86.
7. Докладний аналіз цих рішень і матеріали до них містяться у виданні: Craig P. and G. de Burca. EU Law: Text, Cases and Materials. 6th Edition . Oxford; New York: Oxford University Press, 2015. 1320 p.
8. Hoffmeister F. The Constitutional Functions of the European Court of Justice // The Future of the European Judicial System in a Comparative Perspective.: 6th International ECLN-Colloquium / IACL Round Table Berlin, 2-4 November 2005 (European Constitutional Law Network-Series) / I. Pernice, J. Kokott, C. Saunders (eds.). Baden-Baden: Nomos, 2006.
9. Francovich and Bonifaci v. Italy, Joined cases C-6/90 and C-9/90 (1991) ECR I-5357.
10. Judgment No. 90-91/63 «Commission of the European Economical Community v. Grand Duchy of Luxembourg and Kingdom of Belgium» (1964). ECR 1329.
11. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: монографія. Х.: Право, 2010. С. 28.
12. Марченко М.Н. Европейский союз и его судебная система: монография. Москва: Проспект, 2014. 288 с.
13. Фастовець А.С. Огляд факторів впливу на кількість преюдиціальних позовів держав-членів ЄС до Суду ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 126 (частина II). 2015. С. 65–76.
14. Лукашевич В. Конституционный плюрализм в практике судов Европейского Союза. Сравнительное конституционное обозрение. 2007. № 4(61). С. 68–77.
15. The Future Role of the European Court of Justice. Report with Evidence Ordered to be printed 2 March and published 15 March 2004 Published by the Authority of the House of Lords London: The Stationery Office Limited, 2004. P. 23. – URL: <http://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do;jsessionid=9nQySvJJ3LW8HsD0LPQyZpjlCy0KsNmh0NMhDV1g6LF15h2ZZZ89!989437147?docId=79167&cardId=79167>.
16. Исполинов А. Приоритет права Европейского Союза и национальная (конституционная) идентичность в решениях Суда ЕС и конституционных судов государств-членов ЕС. Сравнительное конституционное обозрение. 2017. № 4(119). С. 47–68.
17. Рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 14 жовтня 2004 р. у справі «Гергюлю (Gorgulu) проти Німеччини» (2 BvR 1481/04 (BVerfGE 111, 307)). URL: http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/204/10/rs20041014_2bvr148104.html.

